

NOVI ODLOMKI PROTESTANTSKIH TISKOV

OB 400-LETNICI PRIHODA TISKARJA MANDELCA V LJUBLJANO

MARIJAN SMOLIK

Raziskovalno delo v naših knjižnicah, ki hranijo stare knjige, se doslej pri nas še ni dovolj usmerjalo v študij knjigoveškega dela pri izdelavi knjig. Poročilo o tem, kako smo v Semeniški knjižnici v Ljubljani našli dve protestantski knjigi, ki sta bili 400 let skriti v platnicah drugih knjig, naj bo majhen prispevek za spoznavanje naše kulturne preteklosti, hkrati pa spodbuda za večjo lju-bezen do knjižnih starin.

Knjigoveško delovanje prvega ljubljanskega tiskarja Janža Mandelca je pred leti začel odkrivati madžarski bibliotekarski strokovnjak Gedeon Borsa. Ugotovil je, da je Mandelc po svoji prisilni preselitvi na Madžarsko vezal različne knjige, ki so se ohranile do danes. Te najdbe so ga vodile do sklepa, da je Mandelc vezal knjige že tudi v Ljubljani.¹

Mandelčevo avtorstvo knjigoveških izdelkov je G. Borsa dokumentiral z različnimi knjigoveškimi pečati in valji, ki jih je uporabljal pri vezavi knjig, zlasti koledarjev.² Doslej je Mandelcu pripisal 28 različnih vzorcev, ki jih je uporabljal pri vezanju 24 knjig v letih 1582—1605, ko je delal na Madžarskem.

V septembru 1974 se je G. Borsa mudil na raziskovalnem delu v Ljubljani, kjer je upal v naših knjižnicah najti še kakšno Mandelčevo vezavo. V Semeniški knjižnici se mu je to posrečilo pri knjigi s signaturo J VII 5: Fr. Laurentius Surius, De probatis sanctorum historiis. Tomus Quintus (Sept. — Oct.), ki je bila tiskana v Kölnu 1574, leto dni pred Mandelčevim prihodom v Ljubljano.

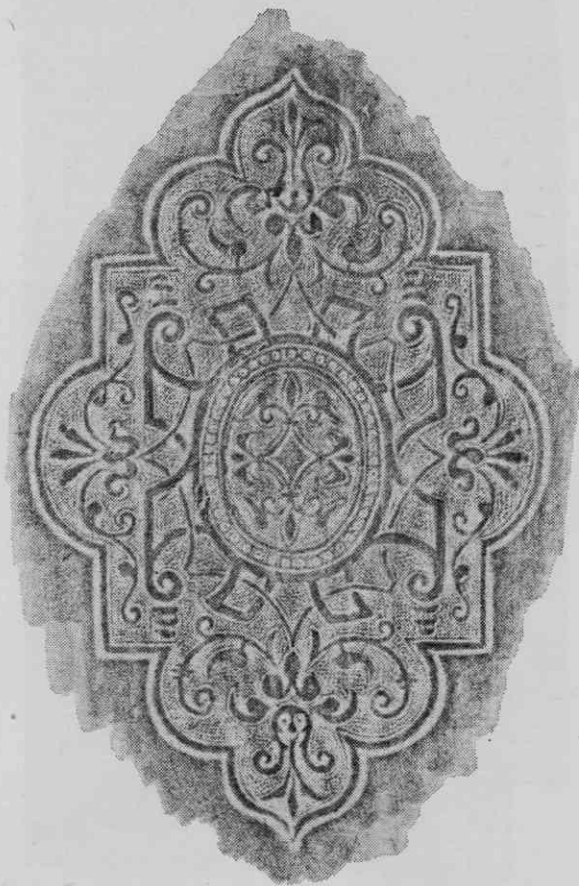
Peti zvezek te zbirke svetniških življenjepisov se po vezavi zelo razlikuje od drugih zvezkov, ki so vsi vezani v lesene platnice, prevlečene z belim usnjem. Ti zvezki so v primeri s petim zvezkom označeni kot lastnina ljubljanskih škofov in njihove knjižnice v Gornjem Gradu. V Mandelčevi knjigoveznici pa so, kot vse kaže, prvotno manjkajoči (ali pa izgubljeni) zvezek vezali v mehko rjavo usnje in to takrat, ko je delal v Ljubljani (poletje 1575 — pomlad 1582). Sedanje nahajališče celotnega dela izdaja, da so vseh 6 zvezkov, tudi tistega, ki ga je vezal Mandelc, prepeljali iz Gornjega grada v ljubljansko javno škofijsko znanstveno knjižnico (= Semeniško knjižnico) sredi 18. stol. v času knjižničarja Franca Jožefa Thallmainerja.³

Knjigoveški okras te knjige, ki je bil odločilen za ugotovitev, da gre res za vezavo iz Mandelčeve delavnice, je precej preprost. V sredini sprednje in zadnje platnice je odtisnjen 104 × 70 mm velik pokončno ovalen črtast pečat, ki je v Borsovi razpravi označen s črko B. Postavljen je v preprost okvir iz črt, na vseh vogalih pa so odtisnjeni še majhni (20 × 14 mm) rombasti okraski — spredaj zlati, zadaj brezbarvni. Ti okraski, ki jih Borsa označuje s črko c, so petkrat vtisnjeni tudi na hrbtu.

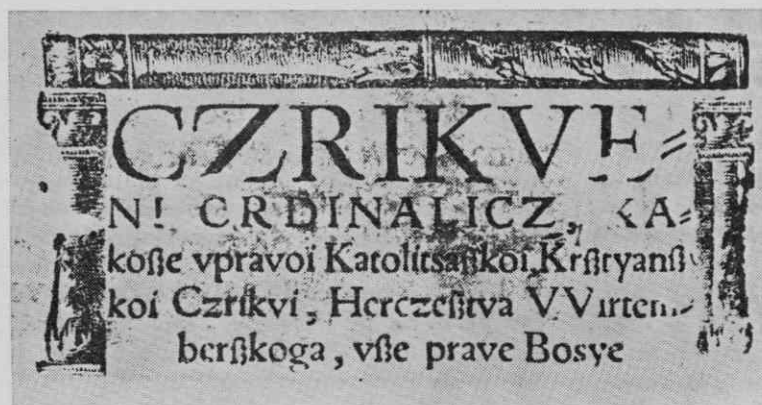
CRIKVENI ORDINALIC — TUBINGEN 1564

Že samo ugotovitev mojstra knjigoveza bi bila zaradi Mandelčevega imena pomembna za Semeniško knjižnico, vendar se je pokazalo, da platnica skriva še dragocenejšo vsebino.

Ob pregledovanju platnic je tudi nestrokovnjak jasno videl, da je knjigovez kot knjigo-

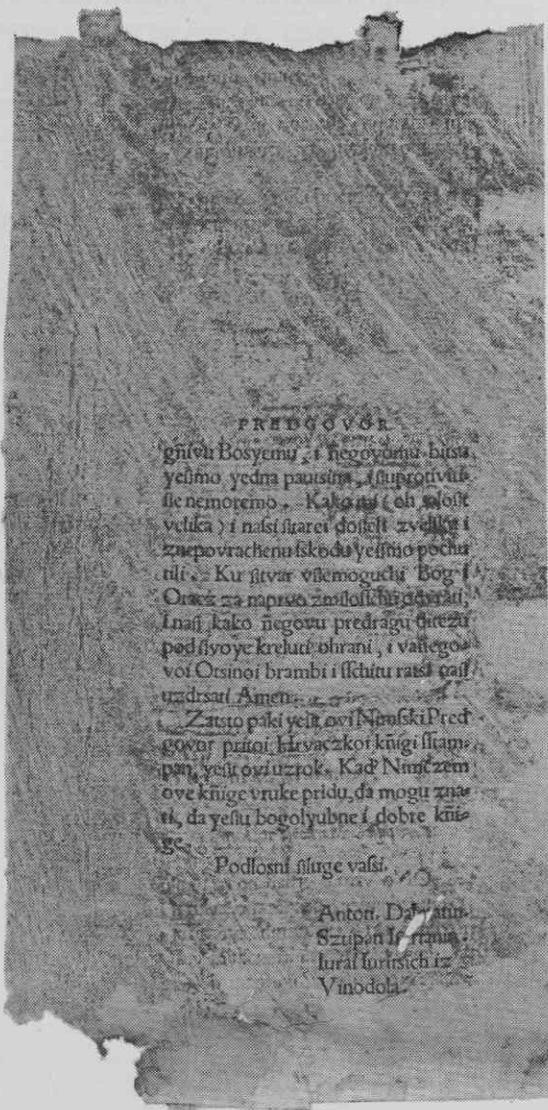

Knjigoveški okraski Mandelčeve knjigoveznice

Ohranjeni del naslovnega lista

veški material v platnici uporabil potiskane pole papirja, kakor so si tedaj večkrat pomagali in si naredili lepenko iz zlepljenih

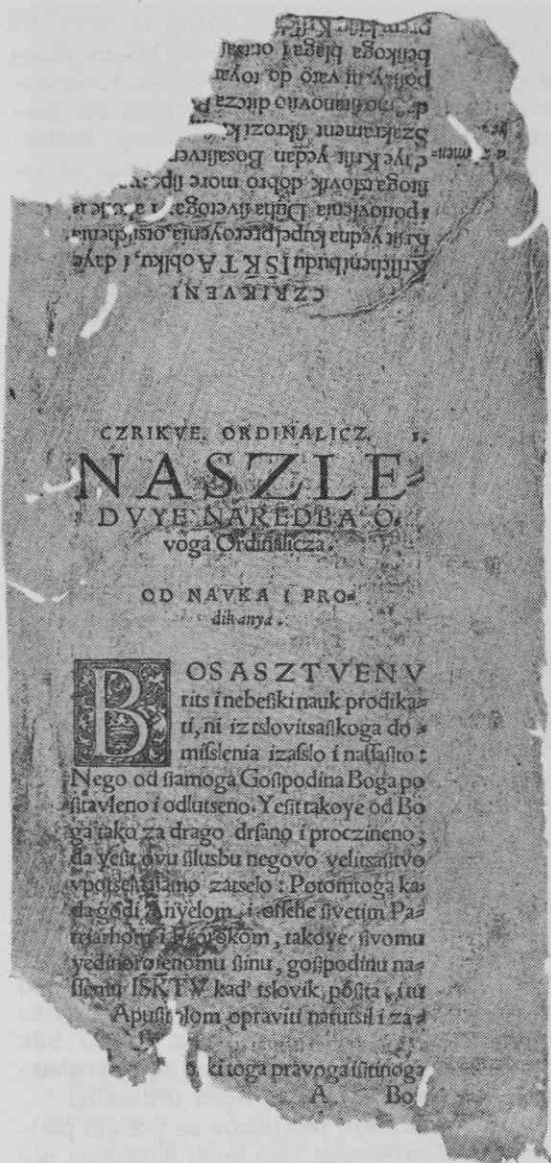

Konec hrvaškega predgovora s podpisom

listov. Ker je bilo v našem primeru mogoče opaziti, da je tekst v platnici slovanski, je G. Borsa predlagal, naj bi platnice strokovno odprli, saj je upal, da bi pri tem morda odkrili kak tisk iz Mandelčeve tiskarne. Po posredovanju ljubljanskega strokovnjaka za Mandelčeve tiske prof. Branka Reispa je platnice previdno odprl knjigoveški mojster Gabrijel Škerl v Narodni in univerzitetni knjižnici. Ugotovil je, da je bil celotni volumen obeh platnic zlepljen iz 44 potiskanih listov, ki zaradi precej velikega formata knjige (32 × 21 cm) niti niso bili prehudo obrezani (prvotna velikost listov je bila 32 × 42 cm). Očiščene liste je nato po polah razvrstil že pomočnik ravnatelja NUK dr. Branko Berčič in ugotovil, da ti listi predstavljajo vse razen zadnje tiskarske pole hrvaške protestantske knjige CRIKVENI ORDINALIC — cerkveni red in obrednik, tiskane v Tübingenu leta 1564.

V knjigoveznici so latinsko knjigo spet zvezali, iz najdenih listov, ki niso bili vsi obrezani na istih mestih, pa sem lahko sestavil približno devet desetih enega izvoda hrvaške knjige, ker je bil namreč vsak list ohranjen v štirih izvodih. Čeprav so bili nekateri listi zelo slabo ohranjeni, razjedeni od črvov, ali pa tako močno zlepljeni, da jih ni bilo mogoče rešiti celih, je Semeniška knjižnica na ta način pridobila novo protestantiko, ki je pomembna celo v jugoslovanskem merilu. Hrvaška bibliografija pozna Crikveni ordinalic samo v dveh ohranjenih izvodih (v Berlinu in Dresdenu), pa še za ta dva ni preverjeno, če sta še na svojih mestih.⁴ Z našo najdbo pa je ugotovljena eksistenca še štirih izvodov, ki pa seveda niso nikoli bili »knjige«.

Ker bo vsebina hrvaškega cerkvenega reda predmet posebne razprave (v Bogoslovnem vestniku), naj bo tu omenjeno le, da je sorodna Trubarjevi Cerkveni ordningi, ki je bila tudi natisnjena v Tübingenu 1564. Čeprav na

Začetek besedila o pravem nauku in pridigovanju

Hrvaškem protestantska cerkvena ureditev še ni bila tako razvita kot na Slovenskem, so Trubarjevi hrvaški sodelavci Anton Dalmata, Štefan Konzul in Juraj Juričić, ki so vsi podpisali nemški in hrvaški predgovor, hoteli z izdajo cerkvenega reda poskrbeti za urejen razvoj in delovanje protestantskih cerkvenih občin med Hrvati.^{4a}

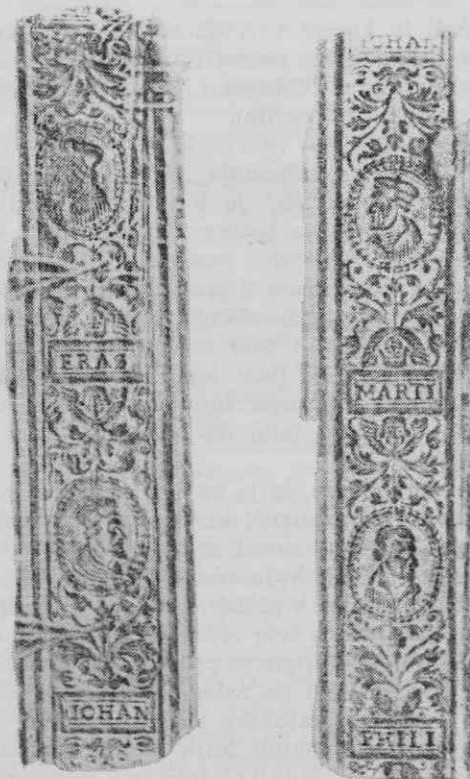
V tekstu je najprej razlaga, kaj je pravi nauk in pridigovanje ter obred krščevanja, nato kratek katekizem s stanovskimi nauki. Obredni del se nadaljuje s pokoro in Gospodovo večerjo, prevedene so molitve za nedelje in praznike in prošnje za vse potrebe. Odstavek o cerkvenih pešmih uvaja navodila za obrede v cerkvenem letu. Na koncu so

obredi poroke, obiskovanja bolnikov in pogreba. V nasprotju s Trubarjevo ordnino je hrvaški ordinalic preveden dosledno po württemberskem cerkvenem redu, kakor je zapisano že v naslovu, ki pa, žal, na nobenem našem listu ni cel ohranjen.⁵

NEZNANI (LJUBLJANSKI) KNJIGOVEZ
IN TRUBARJEV NOVI TESTAMENT 1582

Druga knjiga Semeniške knjižnice (s signaturo G II 2), ki v svojih platnicah skriva protestantsko knjigo, je juridični priročnik »Practica Canonica Criminalis« benediktinca Alfonza Vilaguta iz Neaplja, tiskan v Frankfurtu leta 1588, in nekoč last jurista. P. Strellmayra, v naši knjižnici pa vsaj že leta 1770. Knjiga formata 17 × 26 cm je vezana v belo (zdaj orumenelo) usnje, ki je zelo bogato okrašeno z vtisnjenimi knjigoveškimi vzorci.

Ob iskanju knjig z ekslibrisi za lansko razstavo ob svetovnem kongresu ekslibristov sem opazil, da je bil v tej knjigi nekoč nalepljen majhen ekslibris: ko pa so ga pozneje odtrgali, so z njim vred odtrgali tudi del knjigoveškega lista na notranji strani sprednje platnice. Bilo je mogoče prebrati besedi »bomo imeilli«. Spodbujeni po malo prej ugotovljeni najdbi hrvaškega ordinalica

Portreti štirih reformatorjev neznanega knjigoveza

Knjigoveški okraski neznane knjigoveza

so tudi to knjigo v NUK odprli in pojavili so se listi drugega natisa Trubarjeve nove zaveze, tiskane v Tübingenu leta 1582 (Ta drugi deil noviga testamenta).

Zaradi zelo lepe vezave, ki se pri odpiranju nujno nekoliko poškoduje, in ker najdeni tisk ni tako zelo redek,⁶ je knjigovez razdril le zadnjo platnico, iz katere smo dobili 17 listov iz druge polovice omenjene Trubarjeve knjige. V primerjavi s prej opisano Mandelčevo vezavo je neznan knjigovez za lepljenje te knjige uporabil zelo močno lepilo, ki ni dopuščalo, da bi liste lepo očistili. Zaradi razmeroma majhnega formata so listi zelo močno obrezani, tako da niti ena stran ni ohranjena cela.

Ime knjigoveza, ki je vezal to knjigo, ostaja za zdaj še neznano, ker knjigoveška obrt tistega časa še ni dovolj raziskana.⁷ Nobeden od doslej znanih knjigovezov v Ljubljani za to delo ne pride v poštev, ker je vezal knjigo, ki je bila tiskana šele 1588. Ni pa dvoma, da je bil tudi ta knjigovez protestant (vsaj Nemeč), ker je imel na zalogi še protestantske tiske in ker je katoliško knjigo okrasil z izrazito protestantskimi knjigoveškimi pečati. Na sprednji in zadnji platnici je v sredini okrog lepega plemiškega (še ne ugotovljenega)

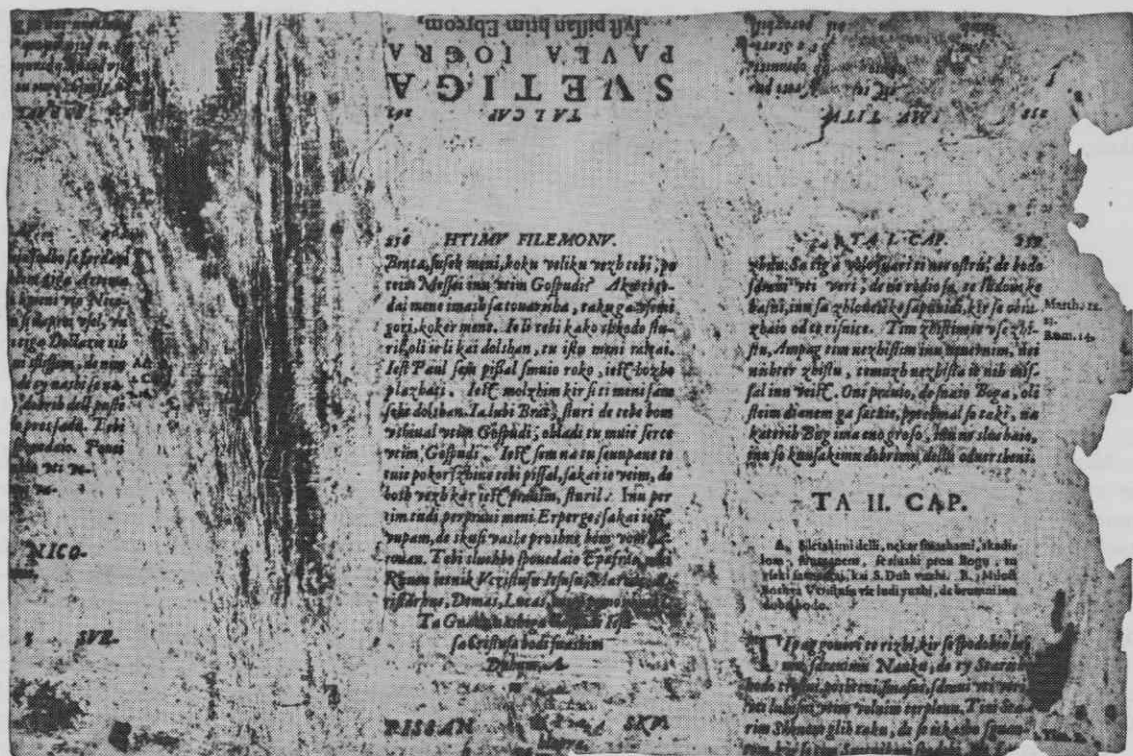
grba napis VERBUM DOMINI MANET IN AETERNUM (Gospodova beseda ostane vekomaj: Izaija 40,8 in 1. Petrovo pismo 1,25). Zunanji okvir pa je sestavljen iz majhnih portretov štirih reformatorjev: Erazma Rotterdamskega Jana Husa, Martina Luthra in Filipa Melanchtona. Vsak portret je namreč podpisan vsaj z delom imena, ugotovljiva pa je tudi podobnost z njihovimi portreti, npr. v enciklopedijah. Knjigoveške valje s temi portreti so tedaj pogostoma uporabljali v različnih izvedbah in velikostih. Tudi Mandelc je npr. imel dve varianti.⁸

Uporabljeni plemiški grb je bil prvotno namenjen samo za knjige določenega lastnika, toda knjigovez ga je ohranil tudi za druge knjige in ga uporabljal tudi po prihodu v Ljubljano. Prav tako je npr. Mandelc še na Madžarskem brez zveze z vsebino knjige uporabljal kranjski deželni grb kot okras nemških beležnih koledarjev iz začetka 17. stoletja, torej je bila to običajna praksa knjigovezov.⁹

Zaradi uporabljenih slovenskih potiskanih listov lahko s precejšnjo verjetnostjo sklepamo, da je bila omenjena knjiga vezana v Ljubljani, čeprav je bila tiskana v Nemčiji in so vsi knjigoveški okraski nemški. Obe najdbi pa potrjujeta prej navedene Bučarjeve podatke (gl. op. 7), da so hrvaške protestantske knjige vezali v Ljubljani in v Kranju in da so tudi slovenske protestantske knjige uvažali iz Nemčije nevezane, v polah, in jih vezali doma. Tako je tudi bolj razumljivo, da so se pri knjigovezih še dolgo ohranili listi posameznih knjig, ki so bile v katoliški deželi prepovedane, npr. Trubarjev novi testament in hrvaški ordinalic.

Pri uporabljanju teh tiskov za polnilo platnic najbrž knjigovezi niso imeli nobenega posebnega namena; hoteli so le koristno porabiti liste, ki so jim bili pri roki, pa morda zaradi kakšne majhne poškodbe niso bili uporabni za vezanje v knjigo, ali pa tega zaradi katoliškega nadzorstva niso več upali. Samo hudomušno sklepanje bi moglo za 400 let nazaj trditi, da bi katoliškim naročnikom (v našem prvem primeru celo ljubljanskemu škofu Glušiču, Radlicu ali Tavčarju) nalašč v platnicah podtaknili protestantske tiske.

Skoraj ni dvoma, da so v naših starih knjižnicah še knjige te dobe, ki skrivajo v sebi stare tiske. Dosedanje najdbe, ki so bile povsem slučajne, to potrjujejo.¹⁰ Seveda pa bi bilo za dragocene knjige iz 15. in 16. stoletja zelo škodljivo, če bi se odpiranja platnic iz nekakšne raziskovalne strasti lotevali nestrokovnjaki, ker bi naredili več škode kot koristi.

Primer ohranjenosti enega lista Trubarjevega novega testameta

OPOMBE

1. Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége — Die buchbinderische Tätigkeit von Joannes Manlius; posebni odtis zbornika budimpeštanske državne Széchényjeve biblioteke 1970—1971, str. 301—321. Prim. kratek povzetek vsebine: F. Šebjanič, Novi razsegi Mandelčeve dejavnosti. Naši razgledi 20. 6. 1975, str. 331. — 2. Prim. nav. razprava str. 313 in 316, kjer so tudi ustrezne reprodukcije. — 3. V Thallmainerjevem abecednem katalogu iz sredine 18. stol. je vpisano celotno delo z vsemi zvezki. Navedeno je, da so ga dobili v zameno iz Gornjega grada. Prim. tudi Primož Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice: Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice I, Ljubljana 1974, 24 in: Branko Reisp, Tiskarna Janeza Mandelca in leta 1578 tiskana pesem o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki: Kronika XXIII 1975, str. 82. — 4. Prim. Bučar-Fancev, Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije: Starine XXXIX, Zagreb 1938, 112; Josip Badalić, Jugoslavica usque ad annum MDC. Bibliographie der südslavischen Frühdrucke, Aureliae Aquensis 1959, 83, 85. — Celotni naslov se glasi: CZRIKVE- / NI ORDINALICZ, KA- / koše vpravoi Katolitsaßkoi, Krißtyanß- / koi Czrikvi, Herczeßtva VVirtem- / bersßkoga, vße prave Bosye / Blusbe opravliayu i / Bluse. / Szad nairvo Vhrvatßki yazik / preobrachen in ßstampan. / Würtembergiße Kirchenordnung in die / Crabatißche Sprach vertiert vund / mit Latei-

nischen Büchßta- / ben getruckt. — 4. a Imena Trubarjevih sodelavcev pišem v obliki, kakor se je udomačila v slov. literarni zgodovini (npr. Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1956 na str. 226). Br. Reisp je v omenjeni razpravi (gl. op. 3) na str. 82 ista imena zapisal po Elzejevem opisu ordinalica, sami so se pa pod nemškimi predgovorom podpisali: Antonius Dalmata, Stephanus Ißterreicher, Georg Iurtßchitßch, pod hrvaßkim pa: Anton Dalmatin, Sztipan Ißtrianin in Iurai Iuritsich iz Vinodola. — 5. O vsebini in pomenu Trubarjeve Slovenske cerkovne ordninge prim. komentar Draga Sege: Med biblijo in cerkovno ordningo, str. 113—138 v skrajšani izdaji v zbirki Kondor št. 153, Ljubljana 1975. (O odnosu slovenskega in hrvaßkega cerkvenega reda do nemßkih predlog in med seboj gl. tam na str. 129.) — 6. Ohranjenih je vsaj 12 izvodov, od tega 3 v Ljubljani. — Prim. Br. Berčić, Das slovenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts: Abhandlungen über die slovenische Reformation, München 1968, 221—223. — 7. Fr. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Zagreb 1910, 133, 134, 171, 172 navaja knjigoveze Leonarda Stegmana in Krißtofa Plessnerja v Ljubljani in Seytlingerja v Kranju, ki so delovali v letih 1562 in 1563. Zdaj je torej ugotovljen še Mandelc v letih 1575 do 1582. — 8. Prim. G. Borsa v nav. razpravi slika I in V na str. 313. V pismu dne 22. maja 1975 me je pa opozoril na delo Konrada Haeblerja, Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts, Bd. II, Leipzig 1929, ki opisuje več

žigov te vrste. Knjige, žal, nisem mogel uporabljati, ker je v slovenskih knjižnicah ni. — 9. Prim. G. Borsa prav tam, reprodukcije koledarjev na str. 310 in 311. — 10. Že pred desetletji so v NUK na ta način prišli do protestantskih tiskov, prim. Tovariš 25. I. 1952, 59—60. Primož

Simoniti pa v istem zborniku NUK (gl. op. 3) v razpravi: Se nekaj inkunabul v slovenskih knjižnicah, na str. 68—69 popisuje dva enolistna tiska — inkunabuli iz leta 1485, ki ju je našel v Semeniški knjižnici, prilepljeni na platnice.

UNIFORME MEŠČANSKEGA KORPUSA IN DEŽELNE BRAMBE V MARIBORU

SERGEJ VRISER

Med mesta na Slovenskem, v katerih nam je zgodovina izpričala obstoj meščanske formacije, se uvršča tudi Maribor. Dokumentacija o tej formaciji je bolj skromna, skromnejša od podatkov za Ljubljano in Ptuj, vendar pa se opira vsaj za zadnje obdobje na dva pomembna vira — opis in upodobitev uniforme, tako da si je moč ustvariti o tej uniformi dovolj izčrpno predstavo. Na opis uniforme in doslej tudi na edine podatke o meščanskem korpusu v Mariboru naletimo v enem izmed temeljnih del za starejšo zgodovino tega mesta, v zgodovinskem in topografskem popisu Maribora in okolice dr. Rudolfa Gustava Puffa iz leta 1847. Kdaj so ta korpus ustanovili, iz knjige sicer ne izvemo, Puff omenja samo, da se je korpus zaradi svojih odlik zapisal v zgodovino in da so bili njegovi člani nasledniki hrabrih brambovcev Maribora pred Turki in Madžari. Zgodovina te korporacije ni sklenjena, iz seznama meščanov in kronike mestnih dogodkov pa je moč izluščiti ljudi in dejanja, ki so bila z njo tako ali drugače povezana. Tako dejanje je bila npr. vsakoletno objezdenje mariborskega mestnega pomenja. Dokaj izčrpno je opisano objezdenje iz leta 1671, ko omenjajo viri meščanske častnike, trobentače, bobnarje, zastavo itd. Žal ni podatkov in slik, ki bi nam približali noše te meščanske enote v zgodnejših stoletjih. Puff pravi, da so korpus razpustili šele ob koncu 18. stoletja.

Šlo je za uniformirani meščanski strelski korpus (Bürgerliches Schützencorps), ki je imel strelišče za poslopjem kresije in Gast-eigerjeve tovarne tj. v predelu ob zahodnem mestnem obzidju. Zdi se, da je bila ta korporacija po številu prapadnikov precej močna. Dne 5. septembra 1790, ko je potoval skozi Maribor kralj Leopold, vladar obeh Sicilij, je nastopil korpus s 150 možmi. Častniki korpusa pa so se poklonili kralju in postavili častno stražo pred gostilno Pri jelenu, kjer je gost prenočil. Korpus je imel

svojo godbo na pihala (»türkische Musik«), ki ja dvakrat na teden igrala v mestu.

Sprejem sicilijanskega suverena, ki ga je spremljal tudi cesar Leopold II., nam je znan že po opisu ptujskega zgodovinarja Ferdinanda Raispa. Pri tej slovestnosti je sodeloval tudi ptujski meščanski konjeniški korpus, katerega vojaški videz in nastop sta bila gostom močno po volji.

Po Puffu je mariborski korpus ob tej priložnosti zadnjikrat nastopil, ni nam pa znano, katerega leta so korpus dejansko razpustili. V mariborskem muzeju se je ohranila oljna slika Andreja Fleissa, usnjarskega moj-

Andrej Fleiss, mariborski usnjars v uniformi nadporučnika meščanskega korpusa na prehodu iz 18. v 19. stoletje